ئىبازىييە

ئېنىقلىما:

ئىبازىييە خاۋارىجلارنىڭ بىر پىرقىسى بولۇپ، نامى ئۇنىڭ قۇرغۇچىسى ئابدۇللاھ ئىبنى ئىباز ئەتتەمىيمىينىڭ ئىسمىدىن ئېلىنغان. بۇ ئېقىمنىڭ ئەگەشكۈچىلىرى ئۆزلىرىنىڭ خاۋارىج ئەمەسلىكىنى داۋا قىلىدۇ ۋە ئۆزلىرىگە قارىتىلغان بۇ ئاتالغۇنى ئىنكار قىلىدۇ. دەرۋەقە ئۇلار مەسىلەن ئەرازىقەلەرگە ئوخشاش رادىكال شىئەلەردىن ئەمەس. لېكىن ئۇلار نۇرغۇن مەسىلىلەردە شىئەلەر بىلەن ئورتاق قاراشقا ئىگە. بۇلارنىڭ قاتارىدا، ئاللاھنىڭ سۈپەتلىرىنى بورمىلاش، قۇرئاننى مەخلۇق دېيىش ۋە زالىم ئىماملارغا قارشى ئاتلىنىشنىڭ جائىزلىقىغا ئوخشاش مەسىلىلەر بار.

قورۇلۇشى ۋە ئاساسلىق كىشىلىرى:

◈ دەسلەپكى قۇرغۇچىسى ئابدۇللاھ ئىبنى ئىباز بولۇپ، بەنىي مەررە ئىبنى ئۇبەيد ئىبنى تەمىيمدىندۇر. ئۇنىڭ نەسەبى ئىبازغىچە قايتىدۇ (ئىباز يەمامەدىكى بىر يېزا). ئابدۇللاھ مۇئاۋىيە بىلەن زامانداش ياشىغان ۋە ئابدۇلمەلىك ئىبنى مەرۋان ھۆكۈمدارلىقىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدە ۋاپات بولۇپ كەتكەن.

◈ ئىبازىيلار ئابدۇللاھ ئىبنى ئابباس، ئائىشە، ئەنەس ئىبنى مالىك، ئابدۇللاھ ئىبنى ئۆمەر ۋە باشقا چوڭ ساھابىلەردىن ئىلىم ئىگەللىگەن جابىر ئىبنى زەيدنى ئۆزلىرىنىڭ ئاساسلىق كىشىسى دېيىشىدۇ. ئەمما جابىر ئۇلار بىلەن ئالاقىسىنى ئاللىقاچان ئۈزگەن. («تهذيب التهذيب» نىڭ 2 ـ جىلد، 38 ـ بەتكە قاراڭ)

◈ ئەبۇ ئۇبەيدە مۇسلىمە ئىبنى ئەبۇ كەرىيمە: جابىر ئىبنى زەيدنىڭ مەشھۇر تالىبلىرىدىن بىرى بولۇپ، جابىردىن كېيىن ئىبازىيلارنىڭ مەنبە خاراكتېرلىك ئادىمىگە ئايلانغان ۋە قەففاق لەقەمى بىلەن جامائەتچىلىككە تونۇلغان. ئۇ ئەبۇ جەئفەر ئەلمەنسۇر (158ھ) نىڭ ھۆكۈمدارلىقى مەزگىلىدە ۋاپات بولغان.

◈ ھىجرىيە ئىككىنچى ئەسىرنىڭ ئوتتۇرلىرىدا ياشىغان ئەررەبىئ ئىبنى ھەبىيب ئەلفەراھىي. ئىبازىيلار «مسند الربيع بن حبيب» ناملىق بىر كىتابنى ئۇنىڭغا ئائىت دەپ قارايدۇ. بۇ كىتاب نەشر قىلىنغان ۋە كىشىلەر ئارىسىغا تارقالغان.

◈ ئابباسىيلار دۆلىتى مەزگىلىدە شىمالىي ئافرىقىدا ياشىغان ئىماملىرىدىن: ئىمام ئەلھارىس ئىبنى تەلىيد، ئەبۇ ئەلختتاب ئابدۇلئەئلا ئىبنى ئەسسەمھ ئەلمەئافىري، كېيىن ئەبۇ ھاتىم يەئقۇب ئىبنى ھەبىيب، ئۇنىڭدىن كېيىن ھاتىم ئەلمەزۇزىيلار بار.

◈ ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ماراكەشنىڭ تاھىرت رايۇنىدىكى رۇستەمىيلار دۆلىتىگە ۋارىسلىق قىلغان ئابدۇرراھمان، ئابدۇلۋاھھاب، ئەفلەھ، ئەبۇ بەكىر، ئەبۇ ئەليەقزان، ئەبۇ ھاتىمغا ئوخشاش كىشىلەر بار.

◈ ئۇلارنىڭ ئالىملىرىدىن يەنە:

www.munber.org

- سەلەمە ئىبنى سەئد: ھىجرىيە ئىككىنچى ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ئافرىقىدا ئۇلارنىڭ مەزھىپىنى تارقىتىش بىلەن شۇغۇللانغان.

- ئىبنى مەقتىير ئەلجەناۋەنىي: بەسرەدە ئىلىم ئىگەللىگەندىن كېيىن، ئىبازىي مەزھىپىنى تارقىتىشقا ھەسسە قوشۇش مەقسىتىدە لىۋىيەنىڭ نۇفۇسە تېغىدىكى يۇرتىغا قايتقان.

- ئابدۇلجاببار ئىبنى قەيس ئەلمۇرادىي: ھارىس ئىبنى تەلىيدنىڭ ھۆكۈمدارلىقى مەزگىلىدە قازى بولغان.

- ئەسسەمھ ئەبۇ تالىب: ھىجرىيە ئىككىنچى ئەسىرنىڭ ئاخىرقى يېرىمىدا ياشىغان ئىبازىيىە ئالىملىرىنىڭ بىرى. ئىمام ئابدۇلۋاھھاب ئىبنى رۇستەمنىڭ دەۋرىدە ۋەزىر ئىدى، كېيىن لىۋىيەدىكى نۇفۇسە تېغى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى رايۇنلارغا ۋالىي قىلىپ تەيىنلەنگەن.

- ئەبۇ زەر ئەبان ئىبنى ۋەسىيم: ھىجرىيە ئۈچىنچى ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا ياشىغان ئىبازىيىە ئالىملىرىنىڭ بىرى. ئۇ، ئىمام ئەفلەھ ئىبنى ئابدۇلۋاھھاب دەۋرىدە تىرابلىس ئەتراپىغا ۋالىي قىلىپ تەيىنلەنگەن.

پىكىر ۋە ئېتىقادلار:

◈ ئىلاھىي سۈپەتلەرنى بورمىلاپ يازغان كىتابلىرىدىن ئۇلارنىڭ سۈپەتلەرنى بورمىلاشتا مۇئتەزىلىلەر بىلەن خېلى چوڭقۇر ئالاقىسى بارلىقى ئوتتۇرىغا چىقىدۇ. ئەمما ئۇلار بۇ مەسىلىدە ئەقىدىنى چېقىش قىلىدىغانلىقىنى، سۈپەتلەرنى ئوخشىتىشقا ئېلىپ بارىدىغان شەكىلدە ئەمەس، مەزمۇنىنى ئىپادىلەپ بېرىدىغان مەجازى ئوقۇمدا تەۋىل قىلىدىغانلىقلىرىنى دەۋا قىلىدۇ. ئەمما بۇ خۇسۇستىكى ھەق سۆز يەنىلا ھامان دەلىلگە ئەگىشىدىغان ئەھلى سۈننەت ۋەلجامائە بىلەن ئەبەدىي بىرگە؛ چۈنكى، ئۇلار ئاللاھ تائالانىڭ ئۇلۇغ ئىسمى ۋە سۈپەتلىرىنى ئاللاھ تائالا ئۆزى مۇئەييەنلەشتۈرۈپ بەرگەن شەكىلدە بورمىلاش، ئۆبرازلاشتۇرۇش، ئۆزگەرتىش ۋە ئوخشىتىشتىن خالىي ھالدا مۇئەييەنلەشتۈرىدۇ.

◈ ئاخىرەتتە ئاللاھ تائالانى كۆرۈشنى ئىنكار قىلىدۇ.

◈ مىزان، سىراتقا ئوخشىغان بىر قىسىم ئاخىرەتكە ئالاقىدار مەسىلىلەرنى مەجازىي شەكىلدە تەۋىل قىلىدۇ.

◈ ئىنسانىنىڭ ئەمەللىرىنى ئاللاھ ياراتقان، ئىنسان قولىغا كەلتۈرگەن. ئۇلار بۇ نوقتىدا جەبەرىيىە بىلەن قەدەرىيىەنىڭ ئارىسىدا مۆتىدىل بىر يول تۇتىدۇ.

◈ ئاللاھنىڭ سۈپەتلىرى ئاللاھنىڭ زاتىدىن ئارتۇق بولماستىن، دەل زاتىغا ئوخشاشتۇر.

◈ ئۇلارچە قۇرئان مەخلۇق بولۇپ، بۇ نوقتىدا خاۋارىجلار بىلەن ئوخشاش قاراشتا. ئەشئەرىي مۇنداق دەيدۇ: "خاۋارىجلارنىڭ ھەممىسى قۇرئاننىڭ مەخلۇقلىقىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ.»[1]

---

[1] «مقالات الإسلاميين» ، بىرىنچى جىلد، 203 ـ بەت. ئىككىنچى نەشرى، 1389ھـ/ 1969م

www.munber.org

◈ ئۇلارنىڭ قارىشىچە گۇناھى كەبىرە (چوڭ گۇناھ) ئۆتكۈزگەن كىشى نېمەت كاپىرى ياكى نىپاق كاپىرى، دەپ قارىلىدۇ.

◈ ئۇلارنىڭ قارىشىدا كىشىلەر ئۈچ تۈرگە ئايرىلىدۇ:

- ئىمانىغا ۋاپادار مۆمىنلەر

- شېرىكلىكى روشەن مۇشرىكلەر

- تەۋھىد سۆزىنى ئېيتقان قىلغان، ئىسلامنى قوبۇل قىلغان، ئەمما ئەمەل ۋە ئىبادەت جەھەتتە ئۇنىڭدا ئىزچىل بولالمىغان كىشىلەر؛ بۇلار تەۋھىدنى قوبۇل قىلغانلىقلىرى ئۈچۈن مۇشرىك ئەمەس، ئىمانىنىڭ تەقەززاسى بويىچە ماڭمىغانلىقلىرى ئۈچۈن مۆمىنمۇ ئەمەس. بۇلار پەقەت تەۋھىدنى تەستىقلىغانلىقلىرى ئۈچۈن دۇنيا ئەھكاملىرىدا مۇسۇلمانلار بىلەن بىرگە. ئىمانىغا ۋاپا قىلمىغانلىقلىرى ۋە تەۋھىدنىڭ تەقەززاسى بويىچە قىلىدىغاننى قىلىپ، تاشلايدىغاننى تاشلىمىغانلىقلىرى ئۈچۈن ئاخىرەت ئەھكاملىرىدا مۇشرىكلەر بىلەن بىرگىدۇر.

◈ دار ۋە ئۇنىڭ ھۆكمى مەسىلىسىگە كەلگەندە، يېڭى ئىبازىيلارنىڭ تۈرلۈك قاراشلىرى بار. ئەمما يېڭى ئىبازىيلار كونىلىرى بىلەن ئەھلى ئىسلام ئارىسىدىن ئۆزلىرىگە قارشى چىققان كىشىلەرنىڭمۇ دار تەۋھىدكە تەۋە ئىكەنلىكى، ھاكىمنىڭ گازارمىلىرى دار ئەلبەغيىگە تەۋە ئىكەنلىكىدە بىرلىككە كېلىدۇ.

◈ قىبلە ئەھلىدىن ئۇلارغا قارشى چىققانلار مۇشرىك ئەمەس، كاپىرلار بولۇپ، ئۇلار بىلەن نىكاھلىنىش جائىز، ئۇلارغا ۋارىسلىق قىلىش، ئات، قۇرال - ياراق، شۇنىڭدەك ئۇرۇشتا ئىشلىتىدىغان بارلىق نەرسىلىرىنى غەنىمەت ئېلىش ھالال، بۇنىڭدىن باشقىلىرى ھارام، دەپ قارايدۇ.

◈ گۇناھى كەبىرە سادىر قىلغانلار كاپىر بولۇپ، گۇناھ سادىر قىلىۋاتقان ۋە ئۇنى ئىزچىل داۋاملاشتۇرىۋاتقان مەزگىلىدە تەۋبە قىلماستىن ئۆلۈپ كەتسە، جەننەتكە كىرمەيدۇ. ئاللاھ تائالا گۇناھى كەبىرە ئۆتكۈزگەنلەرنى ئۆلۈشتىن ئىلگىرى تەۋبە قىلمىغان بولسا، مەغپىرەت قىلمايدۇ.

- گۇناھى كەبىرەلەردىن بىرىنى سادىر قىلغان كىشىلەرنى كاپىر، دەپ ئاتايدۇ ۋە ئۇنى ئىسلامدىن چىقىرىدىغان كاپىر ئەمەس "نېمەت كاپىرى ياكى نىپاق كاپىرى، دەپ داۋا قىلىدۇ. ئەمما، ئەھلى سۈننەت ۋەلجامائە ئۇلارنى پاسىقلىق ياكى ئاسىيلىق كەلىمىسى بىلەن ئاتايدۇ. ئەھلى سۈننەتنىڭ قارىشى بويىچە ئۇ كىشى سادىر قىلىۋاتقان گۇناھىغا تەۋبە قىلماي ئۆلۈپ كەتكەن بولسا، ئاللاھنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىدا بولۇپ، ئاللاھ تائالا خالىسا، ئۇنى مەرھەمىتى بىلەن كەچۈرۈم قىلىدۇ، خالىسا ئاسىيلىقىدىن پاكلىنىپ، جەننەتكە يۆتكەلگەنگە قەدەر ئۆزىنىڭ ئادالىتى بىلەن جازالايدۇ. ئەمما، ئىبازىيلار ئاسىي كىشى دوزاختا مەڭگۈ قالىدۇ، دېيىشىدۇ. ئۇلار ئاسىيلارنىڭ جەھەننەمدە مەڭگۈ قېلىشى مەسىلىسىدە باشقا خاۋارىج ۋە مۇئتەزىلەچىلەر بىلەن قاراشتا بىر يەردىن چىقىدۇ.

www.munber.org

◈ تەۋھىد ئەھلىنىڭ ئاسىيلىرى ئۇچۇن شاپائەتنى ئىنكار قىلىدۇ: چۈنكى، ئاسىيلار (ئۇلارنىڭ قارىشىچە) ئۇلار جەھەننەمدە مەڭگۈ قالىدىغان بولۇپ، دوزاختىن چىققانغا قەدەر شاپائەت قىلىنمايدۇ.

◈ ئىماملارنىڭ (خەلىپىلەرنىڭ) قۇرەيشلىك بولۇشىنى رەت قىلىپ، ئەگەر ئۇنىڭدا باشقا شەرتلەر هازىرلانمىسا، ئۇنىڭغا بارلىق مۇسۇلمانلار لايىق دەپ قارايدۇ. يولدىن قىيىپ كەتكەن ئىماملاردىن بەيئەتنى تارتىپ ئېلىپ، ئورنىغا باشقىسىنى تەيىنلەش، دېگەننى ئىلگىرى سۈرىدۇ.

◈ ئۇلارنىڭ بەزىلىرى مۆمىنلەرنىڭ ئەمىرى ئوسمان ئىبنى ئەففان، مۇئاۋىيە ئىبنى ئەبۇ سۇفيان ۋە ئەمرۇ ئىبنى ئەلئاس رەزىيەللاھۇ ئەنهۇلارغا هۇجۇم قىلىدۇ.

- ئۇلارنىڭ مەزھىپى بويىچە ۋەسىيەت ئارقىلىق خەلىپىلىك تىكلەش باتىل، ئىمام سايلاش پەقەت بەيئەت ئارقىلىقلا بولىدۇ. ئوخشاش بولمىغان جايلاردا بىر قانچە ئىمامنىڭ بولۇشىنى جائىز، دەپ قارايدۇ.

- زالىم ئىمامغا قارشى چىقىشنى ۋاجىب، دەپ قارىمايدۇ، قارشى چىققانلارنى توسمايدۇ، بەلكى، ئۇنى جائىز، دەپ قارايدۇ. شارائىت مۇناسىپ بولۇپ، زىيانلىق تەرىپى ئازراق كۆرۈلگەندە، بۇ خىل جائىزلىق ۋاجىبقا ئۆزگىرىدۇ. ئەگەر، شارائىت مۇناسىپ بولماي، كۆپرەك زىيان مۆلچەرلىنىپ قالسا، نەتىجە ئىشەنچلىك بولمىسا، ئۇ هالدا بۇ خىل جائىزلىق، چەكلەشكە ئۆزگىرىدۇ. شۇنداق بولسىمۇ، ھەر قانداق ئەھۋالدا، ھاكىمغا قارشى چىقىش چەكلەنمەيدۇ. ھاكىم زالىملا بولىدىكەن، ھەرقانداق ۋەزىيەتتە بۇ ئىشلارنى يۇشۇرۇن تۇتۇشنى ئەۋزەل كۆرىدۇ.

◈ مەزھەپلەرنىڭ كۆپىنچىسىگە خىلاپ ھالدا دادا تەرەپ چوڭ دادىنى، بالىغا ئىگىدارچىلىق قىلىشتا ئانا تەرەپ چوڭ دادىغا قارىغاندا ياخشى، دەپ قارايدۇ.

-چوڭ دادا بىر توققانلارنىڭ مىراس ئېلىشىنى توسۇپ قالىدۇ، دەپ قارايدۇ. ئەمما باشقا مەزھەپلەرنىڭ بىر قىسىملىرى مىراسنى ئۇنىڭ بىلەن تەقسىم قىلىشىدۇ، دېگەننى ئىلگىرى سۈرىدۇ.

◈ ئۇلارنىڭ قارىشىچە، دىنىغا ۋاپادار، تائىتى سەۋەبلىك ۋەلىيلىككە لايىق بىرسى بولمىغان ئەھۋالدا، بىر كىشىنىڭ يەنە بىر كىشى ئۈچۈن جەننەتنىڭ ياخشىلىقلىرى ۋە ئۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك نەرسىلەر ھەققىدە دۇئا قىلىشى جائىز ئەمەس. ئەمما، دۇنيانىڭ خەيرلىكلىرى ۋە ئىنسانىنىڭ دۇنيا ئەھلىلىكىدىن ئاخىرەت ئەھلىلىكىگە ئۆزگىرىشى ئۈچۈن دۇئا قىلىش، ئاسىي ياكى تەقۋا بولسۇن، بارلىق مۇسۇلمانلار ئۈچۈن جائىزدۇر.

◈ ئۇلارنىڭ «ئەزابە گۇرۇپپىسى» ئىسمىدا بىر نىزامى بولۇپ، ئۇ دۆلەتنىڭ ئىلىملىك، يارامىلىق ئادەملىرىنىڭ نېگىزىنى تەشكىل قىلىدىغان چەكلىك ساندىكى بىر ھەيئەتتىن ئىبارەت. ئۇلار، ئىبازىيلار جەمئىيىتىنىڭ دىنىي، مائارىپ، ئىجتىمائىي، سىياسىي ئىشلىرىغا تولۇق شەكىلدە رىياسەتچىلىك قىلىدۇ. ئۇرۇش ۋە قوغدىنىش مەزگىلىدە كېڭەش پالاتاسىنىڭ ئورنىنى ئىگەللىسە، يۇشۇرۇن پائالىيەت دەۋرىدە ئىماملىق رولىنى ئوينايدۇ ۋە ئۇنىڭ ۋەزىپىلىرىگە ۋەكىللىك قىلىدۇ.

www.munber.org

- ئۇلارنىڭ يەنە «ئەيرەۋان» ئىسىملىك بىر تەشكىلاتى بولۇپ، ئەزابە گورۇپپىسىنىڭ ياردەمچى كېڭەش مەجلىسىگە ۋەكىللىك قىلىدۇ. ئۇ دۆلەتتىكى ئىككىنچى كۈچتۇر.

- ئۇلار ئارىسىدىن زاكات يىغىدىغان ۋە كەمبەغەللەرگە تارقىتىدىغان كومىتېتلارنى تەشكىللەيدۇ. شۇنىڭدەك، زاكات بېرىشنى تەلەپ قىلىشنى، تىلەشنى خەير ـ ئېھسان كۈتۈشنىڭ بارلىق شەكىللىرىنى قەتئىي مەنئىي قىلىدۇ.

ئىبازىيلاردىن بىر قاتار پىرقىلار ئايرىلىپ چىقىپ، كېيىن يوق بولۇپ كەتكەن بولۇپ، بۇ پىرقىلار:

- ئەلھەفسىيىيە: ھەفس ئىبنى ئەبۇ مىقدام تەرەپدارلىرى

- ئەلھارىسىيىيە: ھارىس ئەلئىبازىي تەرەپدارلىرى

- يەزىدىيىيە: يەزىد ئىبنى ئەنىيسەنىڭ تەرەپدارلىرى. يەزىد ، ئاللاھ تائالا ئەجەملەردىن پەيغەمبەر ئەۋەتىدۇ، ئۇنىڭغا ئاسماندىن كىتاب نازىل قىلىنىدۇ، دېگەنلەرنى داۋا قىلغان ۋە ئارقىدىن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ شەرىئىتىنى تەرك قىلغان.

بارلىق ئىبازىيلار ئۇلارنىڭ پىكىرلىرى بىلەن ئۆزلىرىنىڭ ئالاقىسىنىڭ يوقلۇقىنى ئوتتۇرىغا قويغان ۋە بۈگۈنكى كۈنگىچە داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان ئىبازىيلار سىزىقىدىن يىراقلاشقانلىقى ۋە ھەددىلىرىدىن ئاشقانلىقلىرى ئۈچۈن ئۇلارنى كاپىرلار قاتارىغا چىقارغان.

پىكىر ۋە ئەقىدىلەرنىڭ يىلتىزلىرى:

◈ ئىبازىيلار قۇرئان، سۈننەت (مۇسنەد ئەررەبىيئ ئىبنى ھەبىيب)، قاراش ۋە ئىجمائقا تايىنىدۇ.

◈ زاھىرىيلار مەزھىپىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان. ئۇلار بەزى دىنىي نەسلەرگە كەلگەندە ، ھەرپ بويىچە توختىلىدۇ ۋە ئۇنى زاھىرىيلارنىڭ ئۇسۇلى بويىچە تەپسىر قىلىدۇ.

◈ ئۇلار يەنە، مۇئتەزىلەچىلەرنىڭ قۇرئاننىڭ مەخلۇقلىقى سۆزىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان.

◈ بىراق، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا فىقھىي توغرىسىدا يازغان ئەسەرلىرىدە ھەنەفىي، مالىكىي، شافىئىي ۋە ھەنبەلىيلەرنىڭ قاراشلىرىغا تەنقىدسىز ھالدا تايانغانلارمۇ بار.

◈ شەيخ مۇھەممەد ئىبنى يۇسۇف ئىتفەييىش (1332ھ ۋاپات بولغان) تەرىپىدىن شەرھلەنگەن «النيل وشفاء العليل» ناملىق كىتاب ئۇلارنىڭ ئەڭ تونۇلغان مەنبەلىرىنىڭ بىرى. ئۇنىڭغا ئىبازىي مەزھىپىنىڭ فىقھىي ۋە ئەقىدىلىرى مۇجەسسەملەشتۈرۈلگەن.

تارقىلىشى ۋە تەسىر دائىرىسى:

www.munber.org

◈ ئەرەب يېرىم ئارىلىنىڭ جەنۇبىي قىسمىدىن ھەتتا مەككە مۇكەررەمە ۋە مەدىنە مۇنەۋۋەرەلەرگە قەدەر تەسىرى بار ئىدى. ئەمما شىمالىي ئافرىقىدا ئۇلارنىڭ مەزھىپى بەربەرلەرنىڭ ئارىسىدا تارقالغان ۋە ئۇلارنىڭ تاھىرتنى پايتەخت قىلغان، رۇستەمىيلار دۆلىتى نامى بىلەن تونۇلغان بىر دۆلىتى بولغان.

◈ ئۇلار شىمالىي ئافرىقىنى تاكى فاتىمىيلار (ئۇبەيدىيلارمۇ دېيىلىدۇ) تەرىپىدىن يوق قىلىنغانغا قەدەر مۇستەقىل ۋە زەنجىرسىمان ھالدا بىر يۈز ئوتتۇز يىل سورىغان.

◈ ئىبازىيلارنىڭ ئۇممانىدىمۇ بىر مۇستەقىل دۆلىتى قورۇلغان بولۇپ، يېقىنقى زامانغىچە ئۇنىڭ تىزگىنىنى ئىزچىل ھالدا ئىبازىي ئىماملار تۇتۇپ كەلگەن.

◈ ئۇلارنىڭ تارىخىي مەركەزلىرىدىن بىرى لىۋىيەدىكى نۇفۇسە تېغى بولۇپ، بۇ ئۇلارنىڭ ئىبازىي مەزھىپىنى تارقىتىدىغان ۋە ئىبازىي فىرقىسىنىڭ ئىشلىرىنى ئىدارە قىلىدىغان مەركەزلىرىنىڭ بىرى.

◈ ئۇلارنىڭ ھازىرغا قەدەر ئۇممانىدا خېلى كۆپ ساندا، لىۋىيە، تۇنىس، ئالجىرىيە، غەربىي سەھرا بوستانلىقى، تانزانىيە نامى بىلەن تانجانىيقاغا قوشۇلۇپ كەتكەن زەنجىبار قاتارلىق رايونلاردا تەسىرى بار.

يۇقىرىقىلاردىن شۇ نەرسە ئايدىڭلىشىدۇكى، ئىبازىيلار خاۋارىج پىرقىلىرىنىڭ بىرى بولۇپ، ئىسمى ئۇنىڭ قۇرغۇچىسى ئابدۇللاھ ئىبنى ئىباز ئەتتەمىمىينىڭ ئىسمىدىن ئېلىنغان. ئۇنىڭ ئەگەشكۈچىلىرى ئۆزلىرىنى خاۋارىج ئەمەس، دەپ داۋا قىلىدۇ ۋە ئۇ سۈپەتنى ئۆزلىرى ئۈچۈن قوبۇل كۆرمەيدۇ. ھەقىقەتەن ئۇلار مەسىلەن ئەزارىقەلەرگە ئوخشاش رادىكال خاۋارىجلاردىن ئەمەس. ئەمما، خاۋارىجلار بىلەن تۆۋەندىكى مەسىلىلەردە ئورتاق قاراشتا ئىگە: ئابدۇللاھ ئىبنى ئىباز ئۆزىنى خاۋارىجلارنىڭ تۈنجى مەھكىمىسىنىڭ داۋامى، دەپ قارايدۇ. بۇنىڭدىن باشقا، خاۋارىجلار بىلەن ئاللاھ تائالانىڭ سۈپەتلىرىنى ئىنكار قىلىش، قۇرئاننىڭ مەخلۇق ئىكەنلىكىنى ئوتتۇرىغا قويۇش ۋە زالىم ئىماملارغا قارشى چىقىشنى جائىز، دېيىش مەسىلىلىرىدە بىر يەردىن چىقىدۇ.

ئەتراپلىق مەلۇمات ئۈچۈن پايدىلىنىش مەنبەلىرى:

- ئەلى يەھيا مۇئەممەر (يېڭى دەۋر ئىبازىيلىرىدىن): الإباضية في موكب التاريخ، ۋەھبە كىتابخانىسى ـ بىرىنچى نەشرى، قاھىرە. **1384ھ/1964م**.
- مۇھەممەد ئەبۇ زوھرە: المذاهب الإسلامية، نەمۇزەج نەشرىياتى.
- الفرق الإسلامية، (زيل كتاب شرح المواقف– للكرماني): بۇ كىتابنى، سەلىيمە ئابدۇررەسۇل تەھقىقلىغان، ئىرشاد نەشرىياتى، باغداد ـ **1973م**.
- د.مۇستەفا ئەششەئكە: إسلام بلا مذاهب، مىسىر بېسىش، تارقىتىش نەشرىياتى ـ بېيرۇت.
- ئەششەھرىستانىي: الملل والنحل، ئىككىنچى نەشرى، مەرىپەت نەشرىياتى ـ بېيرۇت.

www.munber.org

- ئەلى يەھيا مۇئەممەر (ئىبازىي): الإباضية بين الفرق الإسلامية، ۋەھبە كىتابخانىسى ـ بىرىنچى نەشرى، قاھىرە. 1396ھ/1976م.

- ئابدۇلقادىر ئەلبەغدادىي: الفرق بين الفرق

- ئەبۇلھەسەن ئەلئەشئەرىي: مقالات الإسلاميين

- ئەبۇ مۇھەممەد ئىبنى ھەزم: الفصل في الملل والأهواء والنحل

- ئابدۇلقادىر شەيبە ئەلھەمەد: المذاهب والفرق والأديان المعاصرة

- ئالۋىرد بېل: الفرق الإسلامية في الشمال الإفريقي، تەرجىمە قىلغۇچى: ئابدۇرراھمان ئەلبەدەۋىي

- د.يەھيا ھۇۋەيدىي: تاريخ فلسفة الإسلام

- ئابدۇللاھ ئەلئەمىين: دراسات في الفرق والمذاهب القديمة المعاصرة

- بەكىير ئىبنى سەئىيد ئەئۋەشت: دراسات إسلامية في أصول الإباضية

- ئەلى يەھيا مۇئەممەر: الإباضية: دراسة مركزة في أصولهم وتاريخهم

- لۇئاۋ ھەسەن سادىق: جذور الفتنة في الفرق الإسلامية، مەدبۇلىي كىتابخانىسى، قاھىرە.

- سابىر تائىيمە: الإباضية

- ئابدۇلئەزىز ئەلئابدۇللەتىيف: الإباضية

- د.ئەھمەد مۇھەممەد ئەھمەد جەلىي: دراسات عن الفرق في تاريخ المسلمين، پادىشاھ فەيسال ئىزدىنىش، تەتقىق قىلىش مەركىزى، رىياد.

- نايىف ئەۋاد مەئرۇف: الخوارج في العصر الأموي

- سۇلەيمان ئەسسۇۋەيكىت: الخوارج في العصر الأموي، ماگىستىرلىك دىسسېرتاتسىيىسى، ئىمام مۇھەممەد ئىبنى سەئۇد ئىسلام ئۇنۋېرسىتېتى، 1399ھـ، نەشر قىلىنمىغان.

- ناسىر ئىبنى ئابدۇللاھ ئەسسەئدىي: الخوارج دراسة ونقد لمذهبهم، ماگىستىرلىك دىسسېرتاتسىيىسى، ئىمام مۇھەممەد ئىبنى سەئۇد ئىسلام ئۇنۋېرسىتېتى، 1404ھـ. نەشر قىلىنمىغان.

- غالىب ئەلئەۋاجىي: الخوارج تاريخهم وآراؤهم، ماگىستىرلىك دىسسېرتاتسىيىسى، ئۇممۇلقۇرا ئۇنۋېرسىتېتى، 1399ھـ، نەشر قىلىنمىغان.

- مەھمۇد ئىسمائىيل: الخوارج في بلاد المغرب حتى منتصف القرن الرابع الهجري

- ئابدۇرراھمان ئەلمۇسلەھ: الإباضية عقيدة وفكرا، ماگىستىرلىك دىسسېرتاتسىيىسى، ئىمام مۇھەممەد ئىبنى سەئۇد ئىسلام ئۇنۋېرسىتېتى، 1402ھـ.

www.munber.org

د.ناسىر ئىبنى ئابدۇلكەرىيم ئەلئەقل: الخوارج أول الفرق في تاريخ الإسلام، ۋەتەن نەشرىياتى، رىياد.

www.munber.org